

RECENSIES

KARL MARX EN DE ARBEID

Willy Coolsaet, *Producers om te produceren, het kapitalisme en de ontwikkeling van de produktieve krachten volgens Marx*. Gent, 1982, 235 blz. Afzonderlijke uitgave van KRITIEK.

Was Marx vriend of vijand van het kapitalisme? Het originele in het boek van Coolsaet is, dat hij voor het eerste opteert, zij het met enige nuance. Volgens hem heeft Marx wel het kapitalisme in zijn wezenlijk vervreemde hoedanigheid beschreven en gekritiseerd ('Marx I'), maar Marx zou tevens aan een algemene opvatting van menselijke arbeid en produktiviteit hebben vastgehouden, die geheel en al door het kapitalistische geloof in produktie omwille van de produktie is bepaald. Overal waar Marx een theorie over de ontwikkeling van de produktieve krachten en een geschiedenisinterpretatie ontvouwt, zou hij door dit kapitalistische geloof zijn bevangen. Deze Marx duidt Coolsaet aan als 'Marx II', die in het hele oeuvre van Marx present is. Diens geloofsbelijdenis in het kapitalisme bestaat volgens de auteur onder andere in het feit, dat hij 1) overtuigd is van de volstreekte noodzaak van meerarbeid, en uitbuiting daarom als een noodzakelijk kwaad beschouwt; 2) goed vindt, dat arbeid wordt afgedwongen; 3) goed vindt, dat arbeid zinloos en doelloos verloopt, als een materieel proces zonder uitzicht; het goed vindt, dat mensen in dergelijke zinloze arbeid worden geschoold en er trek in krijgen en, dat het kapitalisme een dergelijke behoefte creëert (zie p. 221).

Voor het eerste punt lijkt de auteur inderdaad te kunnen steunen op teksten van Marx zelf. Het gaat dan echter om een aspect van *iedere* arbeid die meer is dan een eenvoudige reproductie van een gegeven bestaansminimum, en die in het geheel niet specifiek is voor het kapitalisme in welke zinvolle betekenis van het woord dan ook. Dat het meerprodukt meestal niet aan de arbeider ten goede komt en de meerarbeid in de vorm van uitbuiting tot stand komt, is voor Marx een algemeen historisch gegeven, dat ook vanuit historisch-maatschappelijke verhoudingen verklaard kan worden. Het is wat tendentieus hem toe te schrijven, dit een noodzakelijk kwaad te vinden.

Met betrekking tot het tweede punt is het juist, dat Marx zich positief uitlaat over arbeidsdiscipline en arbeidstucht. De wijze waarop in het kapitalisme arbeiders tot arbeid gedwongen worden, is door hem naar mijn weten echter nooit goedgekeurd. Voor het derde punt zijn in het geheel geen ondersteunende teksten te vinden. Het gaat hier om gevolgtrekkingen, die de auteur maakt op grond van zijn interpretatie van Marx' arbeidsbegrip, waarop ik nog zal terug komen.

De peilers waarop Coolsaet zijn beeld van Marx II als kapitalistisch geloof baseert, zijn een drietal:

a) een interpretatie van het kapitaalbegrip van Marx I. Deze wordt voornamelijk uitgewerkt in het tweede hoofdstuk, dat als titel draagt: "Kritiek op het kapitalisme in het eerste deel van Het Kapitaal" (pp. 48-122). Het eerste hoofdstuk, getiteld "Produktieve en onproduktieve arbeid" bereidt hierop voor; het is voor-

al gebaseerd op enige teksten uit de 'Theorien über den Mehrwert'.

b) Marx' eigen uitlatingen over de produktieve en positieve rol van het kapitalisme ten opzichte van de ontwikkeling van de produktieve krachten.

c) een interpretatie van Marx' arbeidsbegrip, die hoofdzakelijk is gebaseerd op passages uit de 'Pariser Manuscripte' over de vervreemde arbeid. Deze interpretatie vindt men in het vierde, laatste hoofdstuk met de titel: "Het arbeidsbegrip van Marx" (pp. 189-234).

Ik zal vooral op deze thema's ingaan. Het derde hoofdstuk, getiteld "Dialektiek en methode - volgens Marx", commentarieert teksten uit de 'Grundrisse' en de 'Einleitung' van 1857. Er aan voorafgaand heeft de auteur al menigmaal blijk gegeven van zijn afkeer van dialektiek. Zijn irritaties over het woordje 'zunächst' (bijv. pp. 30, 36, 86), dat hij niet begrijpt, beloven weinig 'feeling' voor wat men doorgaans de 'dialektische presentatiewijze' van Marx noemt. Inderdaad blijkt de auteur naïef en bijna kwaadaardig te zijn in zijn omschrijvingen van dialektiek; zij is "de opvatting van de geschiedenis als een noodzakelijke gang" (p. 123), "identificatie van tegenstrijdige begrippen" (p. 128), "een reductietendens" (p. 152), het "alles met elkaar in een noodzakelijke connectie brengen" (p. 165). Voorts bevat het hoofdstuk nog enige aanvechtbare tekstinterpretaties. Het is desondanks niet het slechtste van het boek. De auteur doet er een serieuze poging Marx' geschiedenisopvatting tegenover die van Engels recht te doen. Raadpleging van secundaire literatuur zou hem verder op weg hebben kunnen brengen (Coolsaet steunt nauwelijks op literatuur over Marx, hetgeen hij op grond van het eigen karakter van zijn visie gerechtvaardigd schijnt te vinden, zie p. 14).

Kapitalisme is voor Coolsaet een wijze van produceren, die wordt beheerst door een *drang* naar verrijking en een optimistisch *geloof* in technologie, in de groei van de produktiekrachten, waarbij alle nadruk komt te liggen op de ontwikkeling van de produktiemiddelen, zonder het nut van de goederen te relateren aan *doeleinden* en natuurlijke menselijke *behoeften* (zie onder andere pp. 40, 54, 68, 73-79, 90, 94, 103, 139, 167, 177). Hij meent met dergelijke beschrijvingen het *specifieke* van het kapitaalbegrip van Marx (meerwaarde-accumulatie, produktie omwille van de produktie) preciezer dan Marx zelf te hebben aangeduid. Met name zou Marx niet voldoende oog hebben gehad voor die *drang* - die volgens Coolsaet als een soort motief of intentie aan het ontstaan van het kapitalisme ten grondslag ligt (pp. 64, 92, 117) - en voor het feit, dat "de idee van het produceren samen met de opkomst van de objectieve wetenschap op een bepaald ogenblik de geesten begint te beheksen" (p. 171). Dit zou te wijten zijn aan de "vooropzettingen van materialistische aard" en het "vooruitgangsgeloof" van Marx II (ibidem). Dat lijkt te betekenen, dat Marx zelf door het kapitalistische spook was behekt, doordat hij het kapitalisme niet heeft begrepen als een *mentaal* systeem, als een produktiewijze, die door een "materialistische" en "naturalistische" *ideologie* wordt beheerst (zie pp. 90, 110, 139, 166-167).

Coolsaet heeft natuurlijk het recht er zijn eigen visie op het wezen van het kapitalisme op na te houden. Hij beweert echter, dat deze is gebaseerd op een Marxinterpretatie. In feite brengt hij een visie naar voren, die door Marx juist wordt bekritiseerd. Marx verwijt de economen voortdurend, dat zij de 'differentia specifica' van het kapitalisme niet begrijpen, wanneer zij het kapitaal als produktiemiddelen opvatten en het daardoor uitgeven voor een noodzakelijk element van de produktie als zodanig. Het specifieke ligt in de kapitaal-arbeid

verhouding, waarbij het kapitaal *niet* bepaald is als *produktiemiddel* (een term uit de sfeer van het arbeidsproces), maar als representant van (ruil-)waarde, die zichzelf door toeëigening van meerwaarde vermeerdert in het geheel van het cirkulatieproces. Meermalen blijkt Coolsaet de begrippen 'meerwaardeproductie' en 'productie van produktiemiddelen' te identificeren (pp. 20, 54, 77-78, 109), waarbij hij ten onrechte suggereert, dat dat Marx' eigen spraakgebruik is (p. 113). Meerwaarde is een ruilwaardecategorie, terwijl produktiemiddelen als zodanig gebruikswaarden zijn. Het onderscheid van ruil- en gebruikswaarde wordt door Coolsaet overigens geheel scheef geïnterpreteerd. Dat heeft merkwaardige consequenties. Zo voert hij probleemloos de mogelijkheid in van een kapitalisme zonder ruil (pp. 35, 55), van een staatskapitalisme zonder tegenstelling van kapitaal en arbeid en zonder privaateigendom (pp. 38, 172); het onderscheid in constant en variabel kapitaal blijkt ineens samen te vallen met dat tussen productie- en consumptiemiddelen (p. 88), of met dat tussen subjectieve en objectieve consumptie (p. 127).

De irrationaliteit van de kapitalistische accumulatie is voor Marx erin gelegen, dat de *ruilwaarde*, die uiteraard in de sfeer van de middelen (niet fysiek te verstaan) thuis hoort, tot een *doel in zich* wordt en zo de productie gaat beheersen. Voor Coolsaet is de irrationaliteit, dat produktiemiddelen tot doel van de productie worden. Dit is een tamelijk zinloos probleem, aangezien het binnen de sfeer van het arbeidsproces als geheel tamelijk relatief is, welke gebruikswaarden als middel en welke als doel verschijnen. Zijn aardappelen meer doel dan middel? Zijn telefoons als consumptieartikel een doel en in het bedrijf een middel? Alle arbeidsprodukten worden geproduceerd als gebruikswaarden en daarmee in de veronderstelling dat ze ergens *nuttig* voor zijn. Het is daarbij volstrekt irrelevant of dat nut voor de koper ligt in de sfeer van de doelen (bij Coolsaet de behoeftebevrediging) of van de middelen. Waarvoor zou het anders een middel kunnen zijn, tenzij uiteindelijk voor de bevrediging van een behoefte? Coolsaet maakt een tegenstelling tussen 'nuttige gebruikswaarden' en 'gebruikswaarden voor het kapitaal', die Marx wel zou zien, maar door een 'dialektische identificatie van tegengestelden' zou ontkennen (pp. 31, 224). Marx maakt echter wel degelijk een scherp onderscheid tussen de gebruikswaarde voor het kapitaal en gebruikswaarde 'als zodanig'. Coolsaet interpreteert dit onderscheid alleen maar anders, door in tegenstelling tot Marx aan het begrip 'nut' een specifieke, inhoudelijke en normatieve, betekenis te geven.

Er zijn te veel van dergelijke interpretatiefouten om Coolsaets opvatting van het kapitalisme nog een acceptabele interpretatie van Marx te noemen. Maar kan men Marx een gelovige van het kapitalisme noemen in de betekenis die Coolsaet eraan geeft? Marx verwachtte inderdaad, dat het socialisme de grenzen zou overschrijden, die aan het kapitalisme als produktiewijze inherent zijn. Coolsaet ziet dit louter als een verlenging, niet als *negatie* van het kapitalisme. De 'Aufhebung' van het kapitaal is weliswaar niet het minst problematische leerstuk van het marxisme, maar verdient toch serieuzer aandacht. Om echt het kapitalisme te overstijgen moeten we volgens de auteur met de ideeën van vrije activiteit en zelfverobjectivering breken, de arbeid weer *doelgericht* maken en beperkte doeleinden stellen. Conkreet is dat niet, maar de bedoeling zal wel een of andere vorm van kleinschaligheid zijn. De afkeer van de ontwikkeling van produktiemiddelen en de nadruk op het natuurlijke en op behoeftebevrediging in tegenstelling tot vrije activiteit wekken de suggestie, dat we in het onmiddel-

lijke moeten blijven. Het voldoen van fysische en fysiologische behoeften heeft voor de auteur niets dierlijks, want het is doelgericht. Als er iets 'dierlijk' genoemd mag worden, is het 'het spiritualisme' (p. 204) van de vrije activiteit (p. 206). Is dit nog meer dan schijnbaar diepzinnig denkspel? Voor Marx was de vorm van arbeid, die in het kapitalisme tot een niveau van *louter* fysiologische behoeftebevrediging en daarmee middel tot *louter* fysiek voortbestaan van de arbeider werd, iets dierlijks. Hoe kan Coolsaet aan dergelijke uitspraken van Marx vragen verbinden als: "Zou Marx dan de behoeftebevrediging als een niet essentieel element van menselijkheid beschouwen? Zou ze slechts een middel zijn - waarvoor?" (p. 196). Er blijkt weinig begrip uit voor de terminologie die Marx gebruikt in zijn analyse van de vervreemde arbeid.

Coolsaet weet of ziet niet, dat Marx' tekst een kritiek inhoudt op Hegels identificatie van 'Entäusserung', in de betekenis van verobjectivering ('Vergegenständlichung'), en 'Entfremdung'. Volgens Marx moet die identificatie zelf als een vervreemding, namelijk als het vervreemde begrip van een vervreemde arbeid, worden verstaan. Coolsaet gooit verobjectivering, veruitwendiging en vervreemding op één hoop en vertaalt 'Entäusserung' herhaaldelijk met 'vervreemding'! Zo kan men geen recht doen aan Marx' arbeidsbegrip en blijft men met alle kritiek ver ten achter aan wat Marx op dit gebied reeds naar voren heeft gebracht.

HERMAN VAN ERP

* * *

HET VERNIEUWDE MARXISME VAN JÜRGEN HABERMAS

Jürgen Habermas, *Marxisme en filosofie*. Amsterdam-Meppel, Boom & Deurne, Denis, 1981, 240 blz., 552 fr.

Wat men ook moge beweren, maar het marxisme als denkdiscipline die de economische werking van de maatschappij in haar vervreemdende dimensie bestudeert, is vandaag niet meer 'up to date'. Marx en Engels formuleerden hun kritiek op het economische gebeuren in de tweede helft van de negentiende eeuw en beschikten bijgevolg niet over de verworvenheden van de nieuwste sociologie, psychologie, socio-biologie, politicologie, socio-economie, linguïstiek, anthropologie en ecologie. We staan vandaag meer dan honderd jaar verder; dit is een niet te miskennen feit waarmee de sociaal-filosofen, die zich bij de marxistische traditie aansluiten, moeten rekening houden. Maar tegelijk is het een feit dat we niet retroactief Marx en Engels als verwijt onder de neus mogen wrijven. Kortom, het marxisme dat niet in het fetichisme wil vervallen en de officiële teksten die men niet als een gebedsmolen wil sacraliseren, zijn aan vernieuwing toe. Nu werkte men wel onmiddellijk na Marx en Engels aan een aantal verbeteringen - over deze notie kan gediscussieerd worden - en de belangrijkste bijdragen kwamen ongetwijfeld van Karl Kautsky, Rosa Luxemburg, Eduard Bernstein, enzovoort. Dichter bij ons moeten we aan *Jürgen Habermas* denken. Hij behoort tot de jongste vertegenwoordigers van de 'Frankfurter Schule' die met de namen van Adorno, Horkheimer en Marcuse verbonden is. Reeds in het midden van de